

Aktuálnosť Komenského myšlienok o knihách

Eva Turanská

V rámci štúdia dejín pedagogiky na Pedagogickej fakulte zoznamujeme budúcich učiteľov, vlastne priamych pokračovateľov Komenského, primerane časovým možnostiam, aspoň s jeho základnými pedagogickými dielami. Na seminároch študujeme a analyzujeme Informatórium školy materskej, Didaktiku veľkú, Svet v obrazoch, ale aj Pravidlá mravnosti. K prácam, na ktoré by sme, podľa mňa, nemali zabúdať, patrí aj jeho reč Ako dômyselne používať knihy, hlavný nástroj vzdelávania. Komenský ju predniesol 28. novembra 1650 v Blatnom Potoku, keď došiel k poznaniu, že sa tu, ale nielen tam, nedostatočne využíva múdrosť, ktorú ľudstvo uložilo do kníh. Obsahuje myšlienky, ktoré nás aj dnes nútia zamýšľať sa nad významom kníh pre ľudskú vzdelanosť a jednotlivca osobitne. Vo svojej reči vyslovil presvedčivé argumenty o tom, že človek sa môže stať vzdelaným len vtedy, ak cieľavedome študuje poznatky uložené v knihách. Pokúsme sa zhrnúť tieto argumenty.

1. V prvej časti, ktorá má všeobecný charakter, sa zamýšľa Komenský nad tým, aký význam majú knihy pre vývoj ľudskej vzdelanosti. Zdôrazňuje najmä to, že umožňujú pokračovať v rozvoji myslenia a získavania poznatkov tam, kde prestali predchádzajúce generácie. Vyzdvihuje fakt, že v knihách sa uchováva napísané v nezmenenej podobe. V tom vidí ich veľkú prednosť oproti ústnemu odovzdávaniu poznatkov. Považuje knihy za nevyhnutný pokrm pre rozvíjajúci sa mozog. Pre tieto ich vlastnosti si zaslúžia nielen uznanie, ale aj lásku každého, kto verí v silu múdrosti. Prvú časť končí hlbokou myšlienkou: "Pomocou kníh sa mnohí stávajú učenými aj mimo školy, ale bez kníh sa nikto nestáva učeným ani v škole. Ak teda milujeme školy, milujeme aj knihy, dušu škôl."¹⁾ Tieto slová sú snáď najkrajšie, aké sa kedy o knihách napísali.

Samozrejme nestačí knihy mať a vážiť si ich. Treba ich čítať, a to čo najviac. Toto je predmetom druhej časti reči. Ak knihy nečítame, nečerpáme bohatstvo v nich obsiahnuté, sú mŕtvym kapitálom. "Nestačí čítať si knihy viac než zlato a držať si ich ako poklad (aký je úžitok z ukrytého pokladu?). Okrem toho treba knihy čítať, aby sa v nich zakopané poklady opäť vykopali, prišli na svetlo a stali sa užitočnými".²⁾

Ďalej sa Komenský zaoberal otázkou, ktoré knihy čítať, pretože je zrejme, že nemôžeme prečítať všetky. Odpovedá, že len tie najlepšie, pretože väčšiu cenu majú knihy, ktoré sa zaoberajú vecami užitočnými pre život, ako knihy plné sice krásnych, ale prázdnych rečí. Že nie je správne pohrdáť autormi

starými, rovnako ako je nesprávne nečítať súčasníkov. Treba čítať knihy, ktoré pojednávajú o veciach konkrétne, t. j. ktoré uvádzajú príklady a cvičenia - sú totiž cennejšie ako knihy, ktoré sa zaoberajú len abstraktnými pravidlami. Je správnejšie čítať pôvodné knihy ako príručky, aj keď sú výberom najlepšieho z mnohých autorov.

V ďalšej časti prešiel Komenský od teoretických úvah ku praktickým radám a pokynom. Kladie si otázku: Ako čítať, aby sme mali z toho čo najväčší úžitok? "Nestačí knihy len čítať, treba ich čítať pozorne a najdôležitejšie miesta treba podčiarknúť a vypísať ... Nemá z čítania kníh úžitok ten, kto si z nich zároveň nevypisuje. Učeními nás totiž nerobia knihy, ale štúdiom kníh. Istý úžitok z čítania bude mať ten, kto si vypisovaním prisvojuje to, čo čítal ... Chcieť veci zverovať iba pamäti znamená písať ich do vetra, pretože naša pamäť je nestála, prijíma mnoho vecí, ktoré čoskoro opäť vypúšťa a stráca, ak nie je podporovaná zábradlím písma". 3) Teda pamäti treba pomôcť robením si výpiskov. Vypisovať si máme to, čo je dosiaľ pre nás neznáme, čo sa nám zdá byť krásne a o čom si myslíme, že nám bude raz užitočné. Neobmedzujeme sa len na svoj obor, pre toho, kto chce mať dobré všeobecné vzdelanie sú zaujímavé aj poznatky z iných oborov. Komenský zaujímavou opisuje techniku robenia si výpiskov, ktorá sa osvedčila aj jemu samému. Výpisky si treba vypisovať do deníka s označením dňa ich vzniku. Lenže takto zachytené myšlienky by sa pri usilovnom štúdiu rýchlo stali neprehľadnými, preto ich treba doplniť abecedným registrom. Iná možnosť, ako si robiť výpisky, je zapisovať si ich na voľné háčky a ukladať ich do vhodných dosiek tematicky, podľa určitého poriadku.

Komenský uzatvára svoju reč odpoveďou na otázku, čo nám prináša takéto štúdium kníh. Najcennejšie je, že postupne ziskavame o veciach, ktoré nás zaujímajú, rozsiahly súbor poznatkov, ktoré budú dobrým začiatkom pre vlastné úvahy o nich a ich samotné rozvíjanie. Výpisky získané štúdiom kníh nie je možné nijako nahradiť tým, že by sme prevzali výpisky niekoho iného a tým chceli obísť náročné štúdium kníh. V cudzích výpiskoch by sme ťažko hľadali to, čo práve potrebujeme, bolo by tam veľa vecí, ktoré nebudeme nikdy potrebovať. Vlastným výpiskom môžeme vždy viac dôverovať. Takto zhromaždené poznatky nám umožnia pohotovo reagovať na diskutované otázky, bystro posúdiť názory a myšlienky iných, duchaplné prehovoriť na mnohé témy, jednoducho byť vzdelanými. A Komenský konštatuje, že jeho národ a národ jeho hostiteľa nepotrebujú nič viac ako dostatok vzdelaných ľudí. V tomto zaostávajú za inými národmi, hoci pre získanie vzdelania majú rovnaké predpoklady, len im chýba usilovnosť, lebo sa ich zmocnila lenivosť.

V závere Komenský nabáda svojich poslucháčov, aby využili toho, že im odovzdáva svoje poznatky a rady človek, ktorý k nim došiel trnistou cestou až v pokročilom veku, zatiaľ čo oni - mladí - majú možnosť začať ihneď a dospieť

teda oveľa ďalej ako on. Len treba začať, prekonať nedostatok chuti a nebať sa námahy.

2) Potiaľ Komenský. Pri štúdiu tohto jeho diela si znovu uvedomujeme, aká silná osobnosť bol Komenský. Ved' v dobe, keď sa Európa zmietala vo feudálnych vojnách o slávu, moc a bohatstvo, čo sám najlepšie poznal vo svojom pohnutom živote, kládol si otázku ako ziskávať vzdelanie, ako posunúť ľudskú vzdelanosť ďalej. Táto doba nemohla doceniť jeho hlboké myšlienky. Za pravdu mu dala až dnešná vyspelá ľudská spoločnosť, ktorá chápe význam vzdelania pre svoj ďalší rozvoj, a preto aj investuje do tejto oblasti viac ako kedýkoľvek predtým.

Uvedomujeme si aj mimoriadny štylistický a rečnícky talent Komenského. I o vážnych a náročných veciach dokáže hovoriť prostými slovami, uvádza celý rad príkladov a prirovnaní, z ktorých mnohé majú veľkú básnickú silu (knihy - duše škôl). Postupuje od právd takmer samozrejmych (vážme si knih) k ich logickým dôsledkom (čítajme ich - a nielen to, študujme ich, aj keď je to namáhavé). Úmyslné nehovorí o veci všetko, čo vie, pretože rozvláčnym výkladom by svoje poslucháčstvo unavil a dosiahol možno pravý opak. V tomto všetkom si môžeme z Komenského brať príklad aj dnes. Natíska sa však vážna otázka: Je obsah tejto reči aktuálny ešte aj dnes, alebo má len význam historický? Pokúsme sa na ňu odpovedať.

3) Pred 400 rokmi bola kníhtlač pomerne mladým vynálezom a knihy boli (okrem nespolačného ústneho podania) jediným prostriedkom šírenia myšlienok a poznatkov, aj to ešte dosť vzácnym a pre mnohých nedostupným. Dnes je situácia iná. Denne vychádzajú desiatky kníh vo všetkých rečiach sveta, pri šírení najnovších poznatkov hrajú obrovskú úlohu periodiká, ktoré skracujú dobu medzi vznikom poznatku a jeho poskytnutím verejnosti na niekoľko týždňov. Je tu rozhlas, film a televízia, ktoré splňajú aj jednu zo základných požiadaviek Komenského - pôsobia na ľudský mozog nielen slovom, ale aj obrazom, a tým umocňujú trvácnosť odovzdávaných poznatkov. Sme svedkami toho, čo sa nazýva informačná explózia. Postavenie knihy v dnešnom svete je teda iné ako v časoch Komenského. No tie vlastnosti kníh, pre ktoré ich Komenský odporúčal vážiť si ich a milovať, sa nezmenili a neboli inými prostriedkami šírenia poznatkov prekonané: nemennosť ich obsahu, možnosť absorbovať ich obsah spôsobom a rýchlosťou vyhovujúcou každému individuálne, ich význam pri rozvíjaní samostatného myslenia. Vo výchovno - vzdelávacom procese sa preto aj v modernej škole zdôrazňuje upatňovanie metódy samostatného štúdia literatúry. Dôležitou úlohou školy je vypestovať u žiakov aj potrebu čítania a štúdia literatúry, ktorá má vyústiť v celoživotné permanentné vzdelávanie.

Znalosť a ovládanie techniky štúdia literatúry je aj v súčasnosti jedna zo základných otázok vzdelávania a sebazvedávania.

Už Komenský správne upozornil na potrebu výberu kníh, ktoré sa rozhodne študovať. Tento problém je pri dnešnej záplave titulov ešte výraznejší. Otázka dnes stojí skôr takto: ktorá kniha mi pri mojich obmedzených časových možnostiach dá najlepšiu a najrýchlejšiu odpoveď na otázky, ktoré ma zaujímajú? Aby mohla byť daná čo najlepšia odpoveď, boli navrhnuté a realizované mnohé opatrenia a projekty: od jednoduchých knižnických registrov cez medzinárodné desatinné triedenie, odborné triedniky pre jednotlivé obory, rešeršnú službu až po automatizované uchovávanie informácií o tituloch, ich triedenie a výber s využitím počítačov. Zaujímavou odpoveďou na túto otázku je aj encyklopedická literatúra, ktorá je v poslednom čase taká populárna a správne sa rozširuje.

Metóda štúdia s výpiskami bola známa už pred Komenským (sám vo svojej reči uvádza niektoré príklady) a aj po ňom ju používali a používajú mnohí. Je pozoruhodné, aké moderné metódy spracovania výpiskov Komenský navrhuje. Dnes však teoreticky existuje rad projektov, ktoré s využitím počítačov umožnia záujemcovi získať vybrané poznatky v priebehu niekoľkých sekúnd. Ich praktická realizácia však naráža skôr na ekonomické ako na technické ťažkosti a tak metóda odporúčaná Komenským zostane pre našu i budúcu generáciu tým najlepším aj najosvedčenejším prostriedkom. Je len potrebné dokonale si osvojiť jej techniku.

Komenského myšlienky o používaní a štúdiu kníh sú napriek tomu, že boli napísané pred 341 rokmi stále živé a aktuálne. Môžu sa v plnej miere uplatňovať a realizovať v našej súčasnej škole, pri vedení žiakov k samostatnému, racionálnemu a efektívnemu štúdiu.

1) Komenský J. A. Ako domyselne používať knihy, hlavný nástroj vzdelávania. Praha 1979, str. 9

2) Tamtiež, str. 9

3) Tamtiež, str. 14